

Розовик Д. Ф.

доктор історичних наук, професор кафедри української історії та етнополітики історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), lesya1988@gmail.com;

Розовик О. Д.

кандидат історичних наук, викладач кафедри україністики, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Україна, Київ) lesya1988@gmail.com,

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ СЕЛА ДЕНИСИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

Досліджуються археологічні пам'ятки та скарби, знайдені на території с. Дениси, які збереглися до наших днів. Спираючись на ці артефакти, висувається обґрунтована аргументація про визначення часу заснування с. Дениси.

Ключові слова: артефакти, кераміка, копійки, ювелірні прикраси.

Питання існування як рухомих, так і нерухомих археологічних пам'яток на території с. Дениси один із авторів цієї статті (Д. Р.) вже розглядав у публікації “Скарби та артефакти с. Дениси на Переяславщині” [1, с. 7–13]. Однак подальші їх пошуки показали, що на самій території с. Дениси, так і на прилеглих до населеного пункту землях, знаходиться багато археологічних знахідок, які відносяться до різних епох існування людської цивілізації. Тут є залишки курганів епохи міді–бронзи, скіфські поховання, земельний вал, який відноситься також до скіфського періоду, з відновленням його окремих ділянок в часи Київської Русі.

Значний інтерес для науковців становлять матеріальні залишки побутово–виробничої та економічної діяльності людей у різні історичні періоди. Саме такі залишки досить часто знаходять жителі села під час проведення різних земельних робіт на своїх присадибних ділянках, на полях, прилеглих до села лугах русла і заток в недалекому минулому широкої, повноводної і судноплавної р. Супій.

Серед цих знахідок найбільше представлені керамічні вироби. За визначенням археологів, вони датуються від епохи міді–бронзи, тобто III–II тисячоліття до н.е. та періодом Київської Русі [2, с. 5–8; 3, с. 7–8, 11–12]. Зазначимо, що якщо багато уламків керамічного посуду жителі села часто знаходять на своїх присадибних ділянках або на полях, під час оранки землі, то на лузі найбільше траплялися цілі непошкоджені горщики, чашки, миски, глечики, грецькі амфори і т.п. під час ручного копання торфу. Тут варто зробити технічне пояснення самому процесу ручного

копання торфу. У науці відомий такий факт, що один сантиметр торфу відкладається близько 10–12 років. Але придатний торф для технічного використання, тобто палива, знаходиться не у поверхневому шарі, а дещо глибше. На практиці це виглядало так: перші 25–30 см. рихлий неспресований природним шляхом торф відкидався у відвал. Саме в цих шарах жителі села (у тому числі один із авторів цієї статті – Д. Р.) найбільше знаходили цей посуд, приблизно на глибині 1,8 – 2 метри від поверхні. А це означало, що цей посуд, з різних причин потрапив на дно річки Супій понад 2 тис. років тому. Так, зокрема, у 1958 р. Сакало Трохим Зінов'євич, копаючи поблизу села на виділеній йому ділянці торф, викопав декілька грецьких керамічних амфор. Вони лежали поруч на глибині близько 2 м. були чимось закупорені і, за всіма ознаками, у них в минулому знаходилась якась рідина – вино, оливкове масло або зерно. Біля амфор знаходилися рештки вже скам'янілого дерева. Ймовірно, це були залишки човна, який перевернувся з амфорами. Одна з цих амфор довгий час знаходилися на подвір'ї Т. Сакала, а його дружина Параска з цього приводу часто говорила сусідам “Бідний грек, приплив до нас з таких далеких країв і так й не довів свій крам щоб продати, а може і сам потонув разом з своїм човном”.

Цей факт свідчить про те, що вже наприкінці I тисячоліття до нашої ери греки активно вели торгівлю з жителями с. Дениси, біля якого від тих далеких часів включно до початку ХХ ст. збереглися три великі пристані (дві з них діючі – на Царині і у Березі). Одна з пристаней була біля території села, яке й понині називається Городищем, друга – на Царині, третя – у Березі. Остання була найбільша. Вона знаходилася у великій затоці р. Супій (понад 2 км².) між селами Дениси і Положаї. Ще наприкінці ХІХ ст. до цієї пристані заходили з Дніпра великі річкові торгові парусні човни і, навіть, пароплави. Але, із–за невідомих природних процесів, рівень води у глибокому і широкому Супої почав різко знижуватися і до 1940–х років його понад кілометрове русло зменшилося до декількох десятків метрів.

Біля Городища також знаходиться великий курган. Він у своїй основі становить близько 200 м., а висотою понад 20 м. Цей курган був насипаний у гирлі річки, яка впадала в Супій (її називали по–різному і найбільше зустрічається назва Дубрівка). Біля цього кургану, на березі двох річок Супою і Дубрівки, а також на Городищі археологи знаходили багато залишків черняхівської культури та часів Київської Русі. За переказами, які передаються в селі Дениси з покоління в покоління, на цьому кургані, який в народі називають Гіркою, ще у ХІХ ст. стояв маяк і дзвіниця. Вони подавали світлові і звукові сигнали човнам і пароплавам, які пливли по Супою від Дніпра не тільки до Городища (Денис), а й далі – до Яготина і Згурівки.

Курган археологами детально не досліджений. Є й інша версія, що ця археологічна пам'ятка є скіфського періоду. Курган був насипаний як поховальний на суходолі, неподалік гирла р. Дубрівки. Але, внаслідок природної зміни русла як Супою, так і Дубрівки, до кургана поступово підійшли води цих двох річок і тому жителі Денис – Городища – почали використовувати його як зручне місце для маяка, тобто вказівника для

пристані. Щодо інших курганів скіфської доби, то їх на полях поблизу Гірки знаходилося багато, частина з яких збереглася до наших днів. Збереглися також окремі ділянки Перехресного валу.

Таким чином, наведені аргументи, переконливо свідчать про те, що населення на території с. Дениси існувало з часів скіфського періоду, тобто з VII–III ст. до н.е. і його жителі, як їх називав Геродот скіфи–землероби, брали участь у зведенні поховальних скіфських курганів, земельного Перехресного валу (від річки Суші до валу, який великим півколом був насипаний на схід від Переяслава в степу від лівого берега Дніпра до р. Трубіж), земельного валу на Городищі в Денисах, будівництві пристаней тощо. Вели активну торгівлю з грецькими колоніями Причорномор'я, арабськими і західноєвропейськими країнами.

Щодо торгівлі, то тут також є ціла низка незаперечних доказів, що велике поселення на території с. Дениси вже у скіфський період було великим і становило потужну економічну одиницю. Про це було зазначено в уже згаданій статті “Скарби та артефакти села Дениси на Переяславщині”. У ній акцентується увага на тому, що на території с. Дениси було знайдено декілька великих скарбів з різними золотими і срібними ювелірними виробами та копійками. Ці вироби та копійки датуються від IV–III ст. до н.е. до періоду Київської Русі.

На початку XX ст. в с. Дениси було знайдено цілу низку скарбів. Предмети в одному з них, за розповідями жителів села, були грецького виробництва (золоті і срібні кулони, браслети, персні, копійки) й датувалися IV–III ст. до н.е. У архівних документах та інших матеріалах описи цього скарбу не збереглися, тому що частину скарбу розібрали жителі села, а інша – була передана повітовій адміністрації в Переяслав де й зникла. У 1912 р., недалеко від того місця, де було знайдено попередній скарб, під час проведення земляних робіт, житель села Т. Хворостовський натрапив на великий скарб золотих і срібних виробів. Він був вагою понад 5 кг. У ньому знаходилося 5400 срібних копійок та багато інших виробів із золота й срібла: сережки, персні, медальйони, браслети тощо. Серед копійок були найбільш давні арабські (куфічні) й датувалися I–IV ст. н.е. (династії Омейядів, Саманідів та інших правителів Сходу, загальною кількістю 4630 штук). Були й копійки західноєвропейські (богемські, датські, німецькі) – IX ст., візантійські – IX–X ст., індійські й багато руських цього ж періоду. Вироби – прикраси, переважно візантійського походження, датувалися VI–VIII ст. н.е. [4, с. 1–2]. Цей скарб був вивчений археологічною комісією Академії наук Росії, яка дала детальний його опис й частину копійок та ювелірних виробів передала на збереження та виставку в Ермітаж [5, с. 305–328].

У 1921 р., недалеко від попереднього скарбу, Федір і Катерина Хворостовські виявили новий. Він був значно більший від раніше знайденого. У ньому знаходилися копійки і, особливо, багато срібних та золотих ювелірних виробів. Скарб Хворостовські передали місцевій сільській раді. За спогадами старожилів села, представники від Переяславської повітової адміністрації, які приїхали за ним, визначили, що

здумали зі скарбу є грецького походження і, навіть, змусили К. Хворостовську віддати їм декілька золотих прикрас, які вона залишила собі. Документи про цей скарб і описи його предметів в архівах відсутні. Подальша доля скарбу невідома.

Як зазначила дослідниця давніх скарбів, у тому числі і Київської Русі, Г. Ф. Корзухіна, впродовж XIX – початку XX ст. на Переяславщині було виявлено багато великих і цінних скарбів. Але тільки окремі із них передавалися державі і то не повністю. А решту привласнювали собі ті громадяни, які їх знаходили й іноді на “чорних ринках” продавали окремі з них екземпляри [6, с. 136].

У 1923 р. Єфросинія Коваленко на місцевості, яка називається в селі Золотою гіркою, знайшла масивний золотий хрест з ланцюжком. Його було передано в сільську раду і, як згодом виявилось, це був хрест візантійського походження й датувався близько VIII–IX ст. Ймовірно, він знаходився у якійсь культовій споруді, яка була зруйнована або спалена черговим набігом на село кочівників. Можливо, хрест був завезений в село греками–торгівцями ще задовго до прийняття християнства на Русі.

Тут варто зробити пояснення і зазначити, що як на самій Золотій гірці, так і на їх схилах (понад 100 м.) жителі села часто знаходили культові предмети та поховання часів Київської Русі. Остання з таких знахідок відноситься до 2010–х років. На схилах Золотої гірки було виявлено велику печеру. Схожі печери знаходили і раніше. За всіма ознаками вони є давніми культовими спорудами. Про її існування автори цієї статті повідомили співробітників археологічного музею м. П–Хмельницького. Нині ця печера вивчається, як й інші, подібні до неї, печери на Золотій гірці.

Поряд із Золотою гіркою знаходиться й інша гора. На ній були поховання XV–XVII ст. До цієї гори, як і до Золотої гірки, прилягає Царина. На Царині впродовж багатьох століть існувала пристань і мешкало населення з давніх часів. На Царині та прилеглий до неї території місцеві жителі знаходять численні уламки кераміки різних історичних епох, а також копійки Римської імперії I–II ст. н.е. Тут такі артефакти трапляються доволі часто. Остання така знахідка була виявлена у 2013 р. на присадибній ділянці Т. Коваленко. На ній, під час оранки землі, на поверхню було піднято декілька срібних копійок. Спочатку на це ніхто не звернув увагу. Але згодом виявилось, що ці копійки римські, часів правління імператора Комода (180–192 рр. н.е.) У декількох сотнях метрів від цієї садиби було знайдено уламки керамічного посуду, датованого II тис. до н.е.

У інших районах села знайдені прясла, дзвоники, срібні і мідні копійки, датовані XVI–XVII ст. та інші металеві вироби різних історичних епох. За місцем їх виявлення можна визначити територію, яку займало село у ту чи іншу історичну епоху. Населений пункт по правому березі р. Супій простягався на віддаль понад 5 км., а саме: від Гірки і Городища, де виявлено поселення черняхівської культури, тобто II–IV ст. н.е.; у центрі села – Київська Русь; Царина і Золота гірка – початок I тисячоліття н. е. Далі понад берегом Супою до земельного (Перехресного) валу – скіфський період, а також було поселення черняхівської культури. І як було вже зазначено, жителі Денис знаходили уламки і

навіть цілісні керамічні вироби різних епох у селі та прилеглих до нього територій – у Розі, Ставку, Таборищі, Тишках.

Таким чином, виявлені в с. Дениси артефакти засвідчують, що цей населений пункт існував вже у IV–III ст. до н.е., а скарби говорять про те, що вже до початку нашої ери та у першому і наступних століттях нашої ери, село було достатньо економічно розвинене. Його жителі прямо або через посередників, мали торгові відносини з Грецією і її колоніями у Причорномор'ї, арабськими та західноєвропейськими країнами. Це дає нам підстави стверджувати, що вік села Дениси (Городища), на якому постійно мешкали люди, становить понад 2,4 тис. років. До цього слід також додати, що подібні скарби та артефакти археологи і просто громадяни знаходили й у інших селах Переяславщини [6, с. 86–94]. Щодо вікового походження копійок та інших виробів описаного Денисівського скарбу, то різниця між ними становить іноді майже у 900 років. Це пояснюється тією обставиною, що впродовж першого тисячоліття нашої ери жителі села вели активну торгівлю з купцями різних країн Європи, Азії. Самі ж копійки за цей тривалий період не втрачали своєї цінності, тому що були викарбувані з срібла, окремі – золота, так само як і ювелірні прикраси, які також відігравали роль грошей та обмін товару на товар.

Підводячи підсумок вище викладеного, можна зазначити, що в історичній науці взято за практику відзначати рік заснування населеного пункту тоді, коли про нього згадано у якомусь літописному чи письмовому документі. Але не всі документальні джерела, із-за різних причин, збереглися і дійшли до наших днів. Тому це не означає, що той чи інший населений пункт не існував взагалі, якщо про нього не було написано у якомусь джерелі. Зокрема, у Іпатіївському літописі дано назви десятків населених пунктів України, Білорусії і Росії [7, с. 258–380]. Але це не означає, що якщо в ньому не зазначена назва того чи іншого населеного пункту, то він не існував зовсім. У нашому випадку, про с. Дениси є документальна згадка за 1622 р. коли його жителі козаки брали участь у селянсько-козацькому повстанському русі першої третини XVII ст. [8, с. 183, 475]. Село на цей час, за різними джерелами, нараховувало понад 1,2 тис. жителів, переважно козаків (чоловіків і жінок). Це на той час був досить великий населений пункт. Зрозуміло, що село було засноване, як свідчать археологічні знахідки та скарби, майже на 2 тис. років раніше від писемної згадки про нього. І це можна сказати про багато інших міст і сіл України.

За приклад можна взяти дослідження археолога Г. Шлімана. Він відкрив Трою по легендах та скарбах, які залишилися на її території й, фактично, дав друге життя цьому вже неіснуючому місту. А наші міста і села з глибокої давнини існують й понині. Тому дату їх заснування ми маємо повне право також визначати по залишках матеріальної культури. Вони є не менш вагомими як писемні джерела і зберігаються набагато століть та тисячоліть довше, аніж рукописні. З їх втратою часто зникає й цінна історична інформація, відтворена на папері. Тому ми маємо всі історичні підстави ставити перед державними органами питання, щоб вони

визначили дату заснування с. Дениси – Городища щонайменше у IV–III ст. до н.е. і визначили цю дату (як і заснування на основі археологічних артефактів й інших населених пунктів України) на законодавчій основі.



Фрагмент кераміки епохи міді–бронзи, знайдений на Царині (II тис. до н.е.).



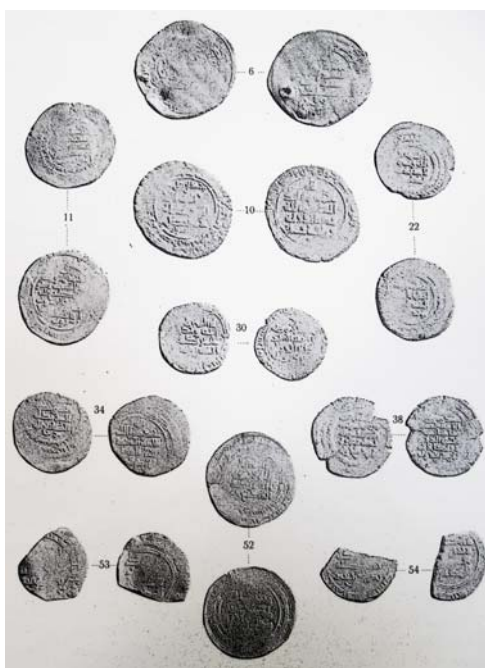
Фрагмент кераміки, знайдений на Царині (II тис. до н.е.).



Грецький бронзовий посуд V–IV ст. до н.е., знайдений неподалік від с. Дениси в руслі р. Супій. Зберігається у Національному музеї історії України (м. Київ).



Римська копійка періоду правління імператора Коммода, знайдена на Царині (180–192 рр. н.е.).



Копійки I–IV ст. н.е. зі скарбу с. Дениси, знайденого Т. Хворостовським.



Копійки періоду Київської Русі зі скарбу с. Дениси, знайденого Т. Хворостовським.



Ювелірні вироби зі скарбу с. Дениси, знайдені Т. Хворостовським, частина з яких виготовлена у Візантії та окремих західноєвропейських країнах. Датуються приблизно VI–VIII ст. н.е.



Металеві предмети з культурного шару періоду Київської Русі. Знайдені в центрі с. Дениси.



Прясло.



Уламок кераміки з побутового посуду з культурного шару періоду Київської Русі (центр с. Дениси).



Західноєвропейська срібна копійка XVI ст. Знайдена в центрі с. Дениси.



Фрагмент печери із Золотої гірки.

Одна із ніш, у якій знаходився горщик та інші керамічні вироби.



Вигляд на Царину і русло р. Супій із Золотої гірки.

Справа, в 6 км. від с. Дениси, по руслу р. Супій, знаходиться

Добраничівська стоянка людини доби кам'яного віку (12 тис. р. до н.е.).

Список використаних джерел

1. Розовик Д. Скарби та артефакти села Дениси на Переяславщині / Дмитро Розовик // Часопис української історії. – 2012. – Вип.23. – С.7–13.
2. Поточний архів Переяслав–Хмельницького археологічного музею. Бузян Г. Н., Буйлук Н. М., Товкайло Н. Т. – Отчет о работе Переяслав–Хмельницкой археологической экспедиции за 1988 год. – 70 с.
3. Там само. – Звіт Переяслав–Хмельницької археологічної експедиції за 1989 рік. – 65 с.
4. Фасмер Р. Куфические монеты Переяславского клада / Ф. Фасмер. – Петроград: АН России, 1914. – 50 с.
5. Фасмер Р. Новые приобретения Эрмитажа в области куфической нумизматики / Р. Р. Фасмер. – Петроград: АН России, 1914.
6. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. / Г. Ф. Корзухина. – М.–Л.: АН СССР, 1954. – 156 с.
7. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Спб., 1845. – Т.2. – 938 с.
8. Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / [ред. Г. Крикун]. – К.: Наукова думка, 1993. – 534 с.

References

1. Rozovyk D. Skarby ta artefakty sela Denysy na Perejaslavshhyni / Dmytro Rozovyk // Chasopys ukrai'ns'koi' istorii'. – 2012. – Vyp.23. – S.7–13.
2. Potochnyj arhiv Perejaslav–Hmel'nyc'kogo arheologichnogo muzeju. Buzjan G. N., Bujluk N. M., Tovkajlo N. T. – Otchet o rabote Perejaslav–Hmel'nickoj arheologicheskoy jekspedicii za 1988 god. – 70 s.
3. Tam samo. – Zvit Perejaslav–Hmel'nyc'koi' arheologichnoi' ekspedicii' za 1989 rik. – 65 s.
4. Fasmer R. Kuficheskie monety Perejaslavskogo klada / F. Fasmer. – Petrograd: AN Rossii, 1914. – 50 s.
5. Fasmer R. Novye priobretenija Jermitazha v oblasti kuficheskoy numizmatiki / R. R. Fasmer. – Petrograd: AN Rossii, 1914.
6. Korzuhina G. F. Russkie klady IX–XIII vv. / G. F. Korzuhina. – M.–L.: AN SSSR, 1954. – 156 s.
7. Ipatievskaja letopis' // Polnoe sobranie russkikh letopisej. – Spb., 1845. – T.2. – 938 s.
8. Seljans'kyj ruh na Ukrai'ni 1569–1647 rr. Zbirnyk dokumentiv i materialiv / [red. G. Krykun]. – K.: Naukova dumka, 1993. – 534 s.

Rozovuk D. F., doctor of historical sciences, professor of Ukrainian history and ethnic policies of historical faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), lesya1988@gmail.com;

Rozovuk O. D., candidate of historical sciences, lecturer, Department of Ukrainian Studies, Bogomolets National Medical University (Ukraine, Kiev), lesya1988@gmail.com

Archaeological monuments of village Denysy on Pereyaslav region

The article examines the archaeological sites and treasures discovered in the area of Denysy village, which are preserved till our days. Reasonable argumentation put forward based on these artifacts, about determining the time of foundation of Denysy village.

Keywords: artifacts, pottery, coins, jewelry.

Розовик Д. Ф., доктор исторических наук, профессор кафедры украинской истории и этнополитики исторического факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев) lesya1988@gmail.com;

Розовик О. Д., кандидат исторических наук, преподаватель кафедры украинистики, Национальный медицинский университет им. А. А. Богомольца (Украина, Киев), lesya1988@gmail.com

Археологические памятники села Денисы на Переяславщине

Исследуются археологические памятники и сокровища, выявленные на территории с. Денисы, которые сохранились до наших дней. Опираясь на эти артефакты, выдвигается обоснованная аргументация об определении времени основания с. Денисы.

Ключевые слова: артефакты, керамика, монеты, ювелирные изделия.